

◆ İsti-isti

Nərgiz CABBARLI

Arzuların gerçəkləşdiyi roman

Vüsal Nuru öz maraqlı, orijinal və zəngin təhkiyəsi, fərqli mövzu seçimi və mətnində duyulan milli kimliyi (!!!); (buna xüsusi diqqət yetirməsi) ilə gənc qələm sahibləri arasında hər zaman seçilib və ümid vəd edib. Bu səbəbdən də onun yeni yazdığı hər əsər, istər-istəməz, oxunma tələb edir.

“Qaraqaşlı” romanı bütün yuxarıda sadaladığımızdan başqa, həm də canlılığı, yazılmasına ehtiyac duyulan müharibə romanına çevrilə bilməsi ilə yadda qaldı. Çünki müharibədən bəhs edir. Çünki müharibənin canlı qəhrəmanının həyatını, taleyini canlı şəkildə, canlı dillə və təsvirlə əks etdirir. Çünki bir çox müharibə romanlarından (Qarabağdan bəhs edən müasir romanlarımızdan!) fərqlənir.

Sual oluna bilər: nəyi ilə?

Sadalayaq: Burada da ağrı, kədər, acı, xəyanət var, amma eyni zamanda da qəhrəmanlıq ruhu, vətənpərvərliklə bərabər, ölümün üstünə getmək əzmkarlığı üzədir. Və ən əsası, bütün bunlar təsvirə süni pafos olmadan gətirilib.

Romanda, ümumiyyətlə, qəhrəmanlığın təsvirində pafos intonasiyası duyulmur.

Daha bir məziyyət bir çox müharibə romanlarından fərqli olaraq, bu əsərdə döyüşün də, səngərin də, hərbi səhnələrin də, ölüm anlarının da... təsvirində canlılığın, reallığın qorunması, süni ştrixlərə yol verilməməsidir.

Bir çox əsərlərdə gördüyümüz “sonu bilinməz müharibə”, “məzlum millət”, “uduzmuş xalq” və ya ən azından, “qalib gələ bilməmiş xalq” anlayışları və təəssüratı bu mətnə arxa planda qalır. Önə çıxan isə qalib gəlməyə çalışan oğulların şücaətidir. Xəyanətlə rastlaşsa da, son damla qanına qədər döyüşənlərin qorxu, dəhşət və ağrı qarışmış igidliyidir. Və romanın qəhrəmanları, sadəcə, müəllifin yaratdığı xarakter təəssüratı bağışlamırlar. Bədii mətnə doğan qəhrəman təəssüratı da həmçinin. Çünki əsərin qəhrəman(lar)ı canlıdır. Hər birinin davranışı, rəftarı, seçimi, danışığı, atdığı addım öz “boyuna biçilib”. Hətta qəhrəmanlığa gözübağlı gedənlərin belə içindəki real qorxunu, həyəcanı, tərəddüdü hiss etmək olur.

Və ən vacibi: hadisələr arxada – arxa cəbhədə deyil, əsas etibarilə ön cəbhədə cərəyan edir. Azərbaycan oxucusu üçün bir çox anlamlarda və za-

manlarda “qapalı”, “pərdə arxasında”, “müəmmalı” qalan ön cəbhə hadisələri aşkara çıxır, aydınlaşır, bir neçə addım da yaxına gətirilir.

Daha bir səbəb: bu romanda tək-cə bir xalqın, millətin ağrından, faciədən, itkilərin yanğısından doğan fəryadını deyil, canlı müharibənin canlı görünüşünü duymaq olur: atılan güllələrin, qradların dəhşət yaradan real səsini, yaralıların iniltisini, gördüyü faciələr qarşısında üz cıran anaların fəryadını da eşidə bilirsən.

Burada dağılmış, kimsəsiz qalmış yuvaların əzab doğuran mənzərəsi də gözümüz önündə açılır.

Hətta o yerlərdəki ölümün, yanğının, faciənin qoxusunu belə hiss etmək olur.

Oxucu boş qalmış kəndin tənha sükutunu da, arada-bərədə gözə dəyən itlərin bu sükutu dağıdan, bununla belə, “yetim qalmış kənd” mənzərəsini bir az da kəskinləşdirən ulartısını da eşidə bilir. Qaçqınların, itkin düşən övladlarını axtaranların, şəhid verənlərin ağrısı da bu mətndə diridir. Sadəcə, söz deyil, təsvir deyil, yaşantıdır, rəngdir.

Bir sözlə, hər dəfə Qarabağ müharibəsindən bəhs edən əsərlər haqqında yazdığımız kimi, “bu romanda müharibə vardı, ədəbiyyat yox” və ya “bu romanda ədəbiyyat var idi, müharibə yox” qənaətlərini bu dəfə yazmayacağıq. Çünki bu romanda müharibə də var, ədəbiyyat da...

* * *

“Müharibə siyasətçilərin oyunu, dövlətlərin qazancı, ailələrin faciəsidir” epigrafi ilə başlayan mətn öz məzmununu, ideyası ilə bu fikrin “haqqını” verir. Xüsusilə də siyasətçi oyunu və ailə faciəsi anlamında. “Qaraqaşlı” müəllifin ənənəvi təhkiyəsi ilə, zəngin dili ilə seçilən üslubunu növbəti dəfə xatırlatsa da, bu dəfə simvolik mənalandırmadan reallıq müstəvisinə enmə daha çox duyulur (təbii ki, mövzunun özü – reallığı da bunu şərtləndirən amildir!) Amma realistik üslubda yazılmış romanda müəllif öz fərdi üslubundan gələn simvolik mənalandırma xəttindən imtina etmir.

Gerçək hadisələrin gerçək təsviri içərisində, hər şeydən əvvəl, əsərin adına çevrilmiş “Qaraqaşlı” tufəngi simvolik məna yükü ilə obrazlaşır. Əvvəlcə itirilən, daha dəqiq desək, əldən alınan, daha sonra – İbad əsgərlikdən qaçıb öz vətəninə qorumağa başlayanda isə, geri qaytarılan gücün, qüvvənin, şərəfin simvolu kimi görünür. Yəni “Qaraqaşlı” mətnə təsadüfən gətirilmir. Mövsüm kişinin “Qaraqaşlı”sının məhz onun dostu Arakelin evindən çıxması da əsərdə verilən ötəri fakt deyil – xəyanətin yaxından, dost bilinən yerdən qaynaqlanmasını ifadə edir. Xüsusilə də nərzəə alınsa ki, silahları toplayan ermənilər deyil, azərbaycanlı milis işçiləri idi. Toplanan silahlar içərisində “Qaraqaşlı”nı tanıyaraq çoxdankı arzusuna çatmaq üçün gizlicə əldə edən Arakel olsa da...

Eyni fikri əsərin əvvəlində və sonunda “boy verən” arzu, niyyət ağacı – Dağdağan ağacı haqqında da söyləmək olar. Roman – hadisələr, demək olar ki, iki xalqın, iki tərəfə aid sadə insanların bir inancını, bir dayaq nöqtəsini simvolizə edən Dağdağan ağacından başlayır: “Meh Dağdağan ağacının budaqlarına bağlanmış rəngli parçaları əsdirirdi. Hər iki xalqın – ermənilərin də, azərbaycanlıların da niyyət qapısı, niyyət yoludur o...”

İlk qarşıdurma başlanan anlardan insanlar yalnız bir niyyətlə üz tuturdular ona: “Heç kim Dağdağandan özü üçün heç nə istəmirdi. Bircə yalvarırdı ki, müharibə olmasın, araya qan düşməsin”. O günə qədər qoruyucu, dua

qapısı olan Dağdağanın mərmə zərbəsi ilə yanması da faciələrin başlanğıc məqamı olur. İncə yanır, dayaq nöqtəsi dağılır. Bununla da “bütün qarşidurmalar inancların və inamların yanması ilə başlayır” düşüncəsi simvolizə olunur: “O gün kəndi ən müqəddəs yerindən vurdular. Mərmə Dağdağan ağacının iri budaqlarını budayıb yerə tökdü”. Məhz inama vurulan zərbə – mərmə kəndin başına daş yağdırdı: “Camaat dedi indi daş yağacaq, Allah dözməz bu ədalətsizliyə, bu haqsızlığa. Yağdı... Kəndə mərmə yağdı. Göy qopdu düşdü, adamların ayağının artından yer qaçdı. Kiminin pəyəsi, kiminin evi dağıldı. Kiminin mal-qarası qırıldı, kiminin də balası öldü. O gün hamının canı yandı. O gün ilk dəfə mərmə səsini tanıdılar, gücünü gördülər, evlərində nə qədər çarəsiz olduqlarını anladılar. Kimi körpəsini qundaqladı, ayaqyalın qaçdı. Qaçdıqca qaçdı, amma nə qulaqlarından səs itdi, nə də gözlərindən o dəhşət çəkilib getdi. Ölümü canlarında hiss elədilər. Uşaqların qorxudan ilikləri yandı. Mühəribəni indi daha yaxşı tanıdılar; kinolara bənzəmirdi, bu dəfə kənardan baxmırdılar. Yerlə göyün arasında qalmışdılar”.

Roman, ümumiyyətlə, yerlə göy arasında qalma hissiyyatının dəqiq təsvirini verir. Həm də bir çox talelər fonunda.

Əsər boyu müəllif mətnə bir neçə simvolik obraz gətirir ki, bunlardan biri də bərəkət timsalı olan dəyirmanıdır. Erməni divarını mundarladıqdan sonra darmadağın edilən dəyirman. Camaat kənddən çıxmağa başladığı zaman belə, hətta son məqama qədər, Mövsüm kişi onun qapısını bağlı qoymur; açıq, işlədir. Çünki bu el üçün “Qaraqaşlı” qədər, Dağdağan qədər Dəyirman da əvəzolunmazdır. Onlar varsa, kənd yaşayır – deməkdir. Qapısı bağlanan dəyirman isə bərəkəti kəsilib, tifağı dağılan kəndin taleyini təmsil edir.

Amma bu simvolik mənalandırmalara baxmayaraq, Vüsalın romanı hadisələrin, təsvirlərin reallığı ilə diqqət çəkir. Və “yerlə göy arasında qalan” insanların, sözün əsl mənasında, faciəsini əks etdirə bilir. “Yerlə göy arasında qalmaq” isə, təkəcə mühəribənin dəhşətlərini yaşamaq, canında duymaq deyil. Təkəcə ölüm mənasında başa düşülmür. Eyni zamanda da bir çox qarışıq ailələrin yaşadığı çıxılmazlığın, çarəsizliyin ifadəsidir. Bir ailənin – Sabir müəllimin ailəsinin timsalında faciə o qədər real əks etdirilir ki, oxucu onun sevərək evləndiyi, uşaqlarının anası olan Mayranuşun timsalında yalnız ermənini deyil, insan faciəsini, çıxılmazlığını görür. “Əgər qayınlarım əllərinə silah alıbsa, o səndən əvvəl elə mənim düşmənimdir”, – deyən Sabir müəllimin xarakterində seçimindəki əminliklə bərabər, yaşanan ağrının, çıxılmazlığın faciəsi görünür. Hətta bu yerlə göy, odla su arasında qalma tək bir ailənin daxilində yaşanan ağrının təsviri ilə də bitmir. Çünki ailə cəmiyyətdən (kənddən!) kənar deyil. Bu anlamda onun faciəsi ancaq öz içini dağıtmır. Sabir müəllimin qonşuların köçünə qoşduğu və etibar etdiyi arvadı onun erməni olduğunu bilən şəhid analarının əlinə düşdüyü zaman İnsan Ruhunun (və təbiətinin) Dilemması yaşanır. Nə etməli? Onu xilas etməli, yoxsa dünyası qaralmış anaların qəzəbində məhv olmasına göz yummalı? Bu tərəddüd içərisində çarpınan azərbaycanlı qonşuların yaşadığı ruh halı elə təsvir edilir ki, eyni həyəcanı oxucu da yaşayır. Qarışıq hisslər içərisində “mən nə edərdim?” sualını ağılından keçirməyə bilmir. Bir yanda Sabir müəllimin sevdiyi gözəl qadın, qucağında körpə daşıyan ana (!!!) – digər tərəfdə – düşməni qızı! Və müəllifin uğuru oxucu adından özünün seçim etməməsindədir. Çünki əslində, bunun bir seçim yolu da yoxdur. Çünki bu, mühəribənin çılpaq üzüdür. Onu ancaq görmək, ondan ancaq dəhşətə gəlmək mümkündür. Və müəllif onu oxucuya göstərə bilir: “Qadın

Mayranuşdan əl çəkmirdi: “Mənim qızımı aparıblar, gözümün qabağında gəlinlərimin pal-paltarını cırıqlayıb əyinlərindən çıxarıblar. Oğlumun başına qundaqla vura-vura qabağımda öldürüblər. Bunun hamısını o ermənilər eləyib. Allah bəla versin onlara! İndi sən deyirsən sakit ol?! Olmuram... And içmişəm, harda əlimə keçsələr, didib öldürəcəm... – Qadın danışıqca uçalırdı. Deyirdin, bəs, bu saat qan beyninə vuracaq”.

Əsər bəzən roman reportaj-roman təəssüratı da bağışlayır. Sanki müəllif (mətndə o qətiyyənlə görünür və bu, çox əhəmiyyətli bir uğurdur!) qəhrəmanları ilə çiyin-çiyinə bütün hadisələrin iştirakçısıdır. Və cəbhə bölgəsindən canlı reportaj hazırlayıb. Hətta bu zaman “kameraya” çəkilən, ekrana gətirilən hər qəhrəmanın gözü ilə görülən, ruhu ilə yaşanan təsvirləri, hadisələri olduğu kimi təsvir də edə bilir: “Sabirin gözündə səhər mənzərələri tez-tez dəyişirdi. Mərmiyə tuş gəlmiş ölü evlər, yaralı binalar, hasarlarda ürkək-ürkək boylanan pəncərələr, bağı dəlmə-deşik divarlar, həvəslə suvaq vuran ustalar, həyəcanla şütüyən təcili yardım maşınları, bəzi küçələrin tinində arın-arxayın toplaşmış danışan adamlar, oynayan uşaqlar...”

Amma iş burasındadır ki, öləri baxışla görülən bu detallar müharibə gedən bölgənin məhz reportaj vasitəsilə ötürülə biləcək görüntüdür. Konkret, lakonik, dəqiq təsvir edilən əhəmiyyətli görüntülər. Bir də, əsl jurnalist baxışı ilə təsvirə gətirilən, oxucuya ötürülən görüntülər...

Əslində, reportaj effekti hadisə və proseslərin, müxtəlif məqamlarda və məkanlarda mövcud mənzərələrin oxucunun gözü qarşısından lent kimi keçməsinə, həmçinin, özünü orada imiş kimi hiss etməsinə də şərait yaradır: “Topdan, tankdan atılan mərmilər kəndə İbaddan əvvəl çatmışdı. Evlər ot tayası kimi yanır, qapqara tüstünü buluda bürüyürdü. Kəndin başından keçən maşınlar yaralıları meyitlərin üstünə yığıb daşıyırdı. Küçələrə, yollara dağılan adamlar bu qarmanın içində doğmasını axtarırdı. Ana uşağını itirmişdi, ata yerdə qalmış oğlunun meyitini qucaqlayıb hönkürürdü. Qarı əllərini göyə qaldıraraq başına çırpır, yanaqlarını dırnaqlarına çeynəyirdi. Kiminsə əlini, ayağını, başını tapıb yerə sərdikləri buşlatın arasına yığırdılar...”

Gördüyünüz kimi, heç bir əlavə müəllif müdaxiləsi, heç bir əlavə emosional girişim yoxdur. Emosional yük təsvirin, mənzərənin özündədir. Əslində, müəllifin personajın gözü ilə “təqdim olunan ” reportajda düşüncəyə, hisslərin ifadəsinə heç ehtiyac da yoxdur. Çünki mənzərə hər kəsin yerinə (hətta müəllifin də!) özü danışır.

Eyni soyuqqanlı “reportyor” yanaşması ermənilərlə bağlı hadisələrin təsvirində də var. Azərbaycanlıların hər zaman burnunun ucunda olan, amma heç vaxt mənalandıra və anlaya bilmədiyi təsvirlər, hadisələr mənalandırılarkən belə, müəllif sözü faktın, hadisənin özünə verməyə nail olur (Yeri gəlmişkən, bu məqam Qarabağ müharibəsindən bəhs edən romanlarımız üçün ən aktual olan məqamdır. Çünki müəlliflər bu anda emosiyasız və müdaxiləsiz qala bilmir, əsasən, faktı özləri sadalamağa başlayır, bununla da öz “bitərəf” mövqeyindən uzaqlaşmış olurlar. Halbuki bu bitərəflik müharibənin real görüntüsünü yaratmağa çalışan romançı üçün böyük əhəmiyyət daşıyır). Özünü emosional müdaxilədən və şərhədən professional şəkildə saxlaya bilir: “Qarçakovun sualları Vasyanın beynində işıqları yandırdı. Anlamağa başlamışdı. Qadın heykəli erməni qoşunlarının hücum elədiyi kəndlərə baxırdı. Dağların o tərəfi ermənilərin heykəllənmiş məqsədləri idi. Qarçakov dedi ki, heykəl erməni xalqını həmişə o torpaqlara getməyə çağırır. Aşağıdakılar kimdir? Böyük Vətən müharibəsinin əsgərləri.

Söz Vasyaya indi çatdı, hə, – dedi, – böyük vətən, yəni ermənilərin böyük vətəni”.

Qarabağ savaşı haqqında yazılan publisistik mətnlərdə də, bədii əsərlərdə də hər zaman məğlubiyyətimizə səbəb olan xəyanət faktı qeyd edilir. Maraqlıdır ki, romanda xəyanətin adı, demək olar ki, çəkilmir, amma rəsmi yaradılır. Faktın təsviri verilir, yaşatdığı ağrı dilə gətirilir. “– Ön cəbhədə döyüş gedir, arxa cəbhədə alver. – Əsgər təəssüflə dedi. – Kimnən döyüşək? Dost kimdir, düşmən kimdir? Bilmirik, cəbhə önümüzdədir, yoxsa arxamızda...”

Və bu etiraf təkçə bir əsgərin deyil, ümumilikdə o dövrü yaşamış Azərbaycan əsgərlərinin, könüllülərinin deyil, onları ölümün qarşısına göndərib-göndərməmək dilemmasını yaşayan valideynlərin də, doğamaların da, xalqın da narahatlığını və çaşqınlığını ifadə edir. Bütün çılpalığı ilə.

Bu, həqiqətən də, o mərhələni keçmiş əsgərin düşüncələridir. Eyni zamanda da uduzulmuş Qarabağ müharibəsinin məğlubiyyətinin səbəbi... Yaxud döyüş gedən səngərlərdə arxadan gözlənən kömək yerinə “geri çəkil” komandasının verilməsi... Və ya ölənlərin əynindən çıxarılan əsgər geyimlərinin elə məsciddəncə (öz zabitimiz tərəfindən!) alınıb əsgərlər üçün, heç olmasa, əllərindən gələn nəşə etməyə çalışan analara yudurdularaq yeni yaranmış özünümüdafiə dəstələrinə pulla satılması... Vüsal Nuru Qarabağ müharibəsinin bu üzünü də göstərə bilir oxucuya. Özü də cəsərlə...

Yeri gəlmişkən, düşünürük ki, burada alveri edən komandirin Keçəl Komandir adlandırılması təsadüfdür (Keçəl Həmzə arxetipini xatırlayaq!). Və ümumiyyətlə, bu personaj kimi, müəllifin digər personajları və qəhrəmanları hər biri “öz donunda” uğurlu alınıb. İstər, kəndin ağsaqqalı Mövsüm kişi, istər, Əbülfət, istər, Keçəl Komandir, istər, Arakel, istər, Sabir müəllim, istərsə də, “Üstüm vətən tozudur”, – deyən əsas qəhrəman İbad.

Romanı maraqlı edən məqamlardan biri də mətnin qaldırılan problemin, lokal xarakter daşsa da, qlobal olduğunu ifadə edə bilməsidir. Hətta problemin həll yollarının arayışı zamanı da bu lokallıqdan çıxma açıq şəkildə görünür: “Arakel düşündü: “Doğrudanmı, dinlər fikirləşib müharibənin qarşısını ala bilməz. ... Suallarına cavab tapa bilməyəndə özünü sadələşməyə qınadı, düşündü ki, axı dinin əsas işi elə cənazə yola salmaqdı”.

Fəlsəfi düşüncələr, mühakimələr yürütməyi sevən Vüsal Nuru bu romanında həmin yanlışlığa düşür (digər romanlarından fərqli olaraq). Sadəcə, zəif ştrixlərlə özü həll yolu ola biləcək dinlərin, əslində, barışdırıcılıq missiyasını yerinə yetirmədiyi diqqətə çatdırılır: “Müharibədə hər kəs əvvəl özünü düşünməlidir. Qonşulara görə ölmək axmaqlıqdır”.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, Vüsal Nuru hər zaman öz dili, təhkiyəsi ilə maraqlı doğuran müəllif olubdur. “Qaraqaşlı”da, əvvəlki əsərlərində olduğu kimi, sözlərin, ifadələrin, fikirlərin dolambaclarla salınması, bərkə-boşa düşməsi üçün edilən xüsusi müəllif çabası hiss olunmur. Təsvirlər də, ifadələr də artıq xüsusi enerji, güc sərf edilmədən “yonulur”, cilalanır, maraqlı poetik təsvirə, ifadəyə çevrilir. Məsələn, “Əkin sahələrinə yuxarıdan baxanda adama elə gəlirdi ki, hansısa bir qarı rəngbərəng parçalardan qurama yorğan tikib, boz çöllərin üstünə örtüb”, yaxud “Yollarda ölüm səhnə-səhnə, şəkil-şəkil dəyişirdi. Küçələrin iti, pişiyi də ölmüşdü”, “Mayranuşu ilk gördüyü gün onun yanağındakı həmin qəmzə quyusuna düşmüşdü. Maşının təkəri yolun qəmzəsinə düşəndə üçü də yerində atılıb-düşdü” və s. Bütün mətnə

səpələnmiş bu cür maraqlı tapıntılar müəllifə özünün (qəhrəmanının!) gördüyünü, duyduğunu, yaşadığını, hiss etdiyini oxucuya daha dolğun şəkildə çatdırmasına kömək edir: “Həmişə çörək ətriylə iştahlanan kəndləri indi barıt qoxusu bürümüşdü. Işıq-ışığı gözünü yuman evlər qorxudan qaranlığın bir küncünə sığınıb, sağ-salamat bir səhər üçün dualanırdı”.

Xüsusilə, əldən gedən kəndlərdən qovulan, qaçan, şəhid olan insanlardan danışarkən təsvir edilən mənzərələr təəssüratı bir qədər də dərinləşdirir: “Sağ tərəfdəki iri pəncərədən məscidin minarələri görünürdü. Aşağıda yuyulub qüsullanan ölümlərin ruhları göyərçinlərə çevrilib məscidin o ağ dəmirli damına qonurdular. Bəziləri bir-birini tanıyır, ətrafına dönüb başlarını yırğalaya-yırğalaya quruldaşır, bəziləri də havaya atılıb hirsli-hirsli qanad çalır, oturanları harasa çağırır, yenidən dama qonurdu. Ruporlardan qəfil yayılan əzan səmindən göyərçinlər perikib hərəsi bir tərəfə süzdü. Bir dəstə yaxınlıqdakı dolama pilləkənli üçmərtəbəli çay evinin damına, sürəhisinə tərəf uçdu. Bəziləri pavilyonun başında dövrə vurdu. Bir qara quyruqlusu gəlib iri pəncərənin qarşısına qondu. İçəridən gələn səs-küydən əsəbiləşirmiş kimi, yerində dövrə vurdu, qanadlarını şüşəyə çırpdı və otağa baxdı”.

Məscid üzərində göyərçinlərin bu cür uçuşu tanış mənzərə olsa da, daha detallı və orijinal şəkildə işlənib. Ümumiyyətlə, məscidlər üzərində uçuşan, toplaşan göyərçinlərə hansısa ruhların daşıyıcısı kimi yanaşma, onların çabasını, uçuşunu, hərəkətini mənalandırma hər zaman müşahidə edilən addımdır. Bu dəfə fərqli olan isə bu göyərçinlərin mübarizəyə səsləmə əzmidir.

Müəllifin əsərin sonluğunda komada olan qəhrəmanı diriltmək üçün üz tutduğu addım mistik priyom təsiri bağışlasa da, real hadisəni əks etdirir. Əsərin qəhrəmanı, həqiqətən, belə bir “geri dönmə” yaşayıb. İbadın ağpaltarlı kişi (palatanın divarından keçən!) ilə birlikdə getməsi, kişinin yarı yoldan onu geri qaytarması realistik mətnə daxil edilmiş mistik element və çox keçilmiş yol kimi görünərsə də, qəhrəmanın təhtəşüuru ilə, inancı ilə bağlıdır. Lakin belə olmasaydı da belə, müəllifin sonluqda onu öldürməməsi – əslində, düzgün addımdır. İdeoloji baxımdan da, müəllif qayəsi baxımından da.

Oxucu qəhrəmanın ölməməsini təkcə arzulanan yox, həm də labüd bir hadisə kimi qarşılayır. Çünki o, hələ ki bitməmiş savaşı qəhrəmanıdır. Həm də qələbə arzusunu reallaşdırma biləcək qəhrəmanı. Ən azından, Vüsal Nuru oxucunu bunun belə olduğuna inandıra bilir. Və nə yaxşı da ki, bilir...

